

Recensioner

Kort om fri vilja

Thomas Pink

Översättning: Roland Poirier Martinsson

Fri tanke 2010. 159 sidor. ISBN 978-91-86061-07-4

Förlaget Oxford University Press har sedan 1995 givit ut en rad titlar i en serie av "Very Short Introductions" till olika ämnen inom filosofi, historia, religion, naturvetenskap m.m. Målgruppen för dessa böcker är främst läsare som vill ha en lättillgänglig och stimulerande introduktion till ett för dem nytt ämne. *Kort om fri vilja* är den svenska översättningen av Thomas Pinks bidrag till serien. Eftersom det har skrivits en enorm mängd litteratur om fri vilja finns det ett behov av en bra introduktion på svenska men tyvärr är den här boken inte en sådan.

I förordet skriver Pink att han har tre syften med boken: "att presentera problemet med den fria viljan som det ser ut i dag, att förklara hur problemet har utvecklats till sin nuvarande skepnad, och att ge förslag på hur problemet i dess nuvarande skepnad möjligen kan ges en lösning" (s. 5). Själva problemet formuleras på följande sätt: "Frågan huruvida vi någonsin har kontroll över hur vi handlar och vad denna kontroll innebär är vad filosoferna kallar för den fria viljans problem" (s. 10).

Efter en kort introduktion (kap. 1) redogör Pink för den medeltida synen på frihet (kap. 2). Därefter beskriver Pink en kompatibilistisk teori från medeltiden och en från 1600-talet – teorier som han sedan avfärdar (kap. 3–4). Även idén om moraliskt ansvar utan frihet nämns och avfärdas (kap. 5). Till sist försvarar Pink den position som han själv är anhängare av, libertarianismen (kap. 6–8).

Jag kommer här att granska tre aspekter av innehållet: (1) Urvalet av idéer och teorier; (2) Pinks argument mot de kompatibilistiska teorier som han tar upp; (3) Pinks försvar av sin egen version av libertarianismen. Utöver detta ska jag visa att det förekommer en mängd allvarliga brister i översättningen.

1. URVALET

I inledningskapitlet där problematiken och terminologin introduceras ger Pink en bra och objektiv beskrivning av de olika positionerna i debatten om fri vilja. Men i senare kapitel framstår tyvärr de ståndpunkter som Pink själv inte omfattar som mindre rimliga än vad de faktiskt är och det beror framför allt på att de teorier och argument som Pink här har valt att presentera är förlegade. Det är slående när det gäller urvalet i *Kort om fri vilja* att redogörelser för moderna idéer inom vissa områden nästan helt saknas. Det snedvridna urvalet illustreras inte minst i Pinks rekommendationer för ytterligare läsning i slutet av boken där endast en av fem sidor innehåller hänvisningar till modern litteratur. Pink motiverar sin diskussion av historiska idéer genom att hävda att den behövs för att vi ska förstå hur det moderna problemet har uppkommit. Kanske ligger det något i detta men redogörelserna är så omständliga att det knappt blir någon plats kvar för moderna idéer. Frågan om vi har fri vilja är visserligen ett av filosofins äldsta problem, men diskussionen tog ny fart bland anglosaxiska filosofer i slutet av 1960-talet och den debatt som har förts sedan dess har varit mycket omfattande och innehållsrik.

En fråga som har diskuterats flitigt de senaste 40 åren är huruvida fri vilja och determinism är förenliga. Pink själv är inkompatibilist men det enda argument som han ger till stöd för denna position är påståendet att de flesta av oss naturligt har en intuition att determinism utesluter fri vilja. I den moderna debatten har det emellertid förts fram andra argument för inkompatibilism, bland annat konsekvensargumentet (Peter van Inwagen 1983) och ursprungsargumentet (se t.ex. Derk Pereboom 2001). Dessa argument har haft ett stort inflytande och övertygat många filosofer och det är därför förvånande att Pink inte nämner dem.

När det gäller kompatibilism menar Pink att det "är inget man tror på av sig själv, utan något som man måste få hjälp att lära sig" (s. 57). Pink har valt att beskriva och kritisera två klassiska kompatibilistiska teorier, varav den ena var populär under antiken och medeltiden och den andra utgörs av idéer som Thomas Hobbes presenterade på 1600-talet. Problemet är att det finns få om ens några kompatibilister som i dag försvarar dessa teorier. Det är därför märkligt att Pink tycks anse att han genom att avfärda dem har visat att kompatibilismen inte är en rimlig ståndpunkt. Det finns ett flertal moderna, mer raffinerade kompatibilistiska idéer som undgår de invändningar som Pink riktar mot dessa klassiska teorier.

Även i det korta kapitlet med rubriken "Moral utan frihet" saknas moderna teorier. I förbigående nämns Harry Frankfurt (1969), som har framfört ett mycket inflytelserikt argument för att moraliskt ansvar inte kräver handlingsfrihet, men i stället för att redogöra för och bemöta

Frankfurts argument väljer Pink att återge hur Jean Calvin resonerade kring frågan på 1500-talet.

Kanske beror det snedvridna urvalet på att Pink inte är särskilt väl insatt i den moderna debatten. Något som tyder på det är Pinks kommentar i anslutning till den distinktion som han gör mellan begreppen ”frihet” och ”vilja”. Termen ”frihet” använder vi enligt Pink för att beteckna idén om ”enskilda personers kontroll över sina egna handlingar” (s. 11). Termen ”vilja” används för att peka ut ”en livsviktig psykologisk förmåga, som alla friska vuxna människor har – förmågan att fatta beslut” (s. 13). Pink påstår sedan att från 1600-talet och framåt har många anglosaxiska filosofer hävdad att handlingsfrihet inte har något att göra med viljans frihet. Men om vi förstår ”vilja” som Pink föreslår, dvs. som förmåga att fatta beslut, undrar man vilka dessa filosofer är.

När det gäller libertarianismen ägnar sig Pink huvudsakligen åt ett egenkonstruerat försvar av denna position. Pinks utarbetande av sina egna idéer är intressant, eftersom det ger läsaren god insikt i problematiken kring libertariansk frihet. Men tyvärr är Pinks teori lite svår att förstå sig på och långt ifrån övertygande.

2. KOMPATIBILISM

Pink hävdar att filosofers tro på kompatibilism i allmänhet grundar sig antingen på en rationalistisk syn på frihet eller på Hobbes naturalistiska synsätt.

Det rationalistiska frihetsbegreppet, som enligt Pink var viktigt främst under antiken och medeltiden, formulerar han på följande sätt: ”Att vara en fri agent är inget mer än att vara en rationell agent” (s. 60). Pink invänder mot denna teori genom att hävda att fullständig rationalitet i många fall tvärtom undergräver vår frihet. Pink påpekar att vi ibland befinner oss i en situation där endast ett handlingsalternativ är rationellt för oss att utföra och om vi är fullständigt rationella så är det då helt determinerat av vår rationalitet vad vi kommer att göra. Det innebär i sin tur enligt Pink att vi saknar förmåga att handla annorlunda ”enligt en inkompatibilistisk beskrivning” (s. 61). Anhängare av det rationalistiska frihetsbegreppet anser att vi ändå är fria men Pink menar att frihet kräver att flera handlingsalternativ finns tillgängliga för oss i en mening som förutsätter att vårt handlande inte är determinerat. Att Pink ställer detta villkor på frihet är inte problematiskt i sig, men när han använder det som utgångspunkt blir hans diskussion av det rationalistiska frihetsbegreppet inte så intressant eftersom det är självklart att denna kompatibilistiska teori inte uppfyller villkoret.

Dessutom är det anmärkningsvärt att Pink inte någonstans nämner att det även finns kompatibilister som anser att vi trots determinering

ibland har förmåga att handla annorlunda – dock inte enligt en inkompatibilistisk beskrivning. En sådan kompatibilist skulle hävda att om jag är fullständigt rationell och befann mig i en situation där endast ett handlingsalternativ H var rationellt att utföra, så hade jag ändå förmåga att låta bli att utföra H och om jag hade gjort det så skulle också något annat ha varit annorlunda. Jag skulle då inte ha varit fullständigt rationell eller så skulle de yttre omständigheterna eller mina önskningsar ha varit annorlunda så att H inte skulle ha varit det enda rationella alternativet. Dessa kompatibilister hävdar att om vår värld är deterministisk så hade vi ändå ibland förmåga att handla annorlunda än vad vi faktiskt gjorde och om vi hade gjort det så skulle det avlägset förflutna eller naturlagarna ha varit annorlunda (se t.ex. David Lewis 1981). Visserligen åligger det dessa kompatibilister att ge en närmare förklaring av detta, men problemet hos Pink är att läsaren får det felaktiga intrycket att determinism per definition utesluter att vi har förmåga att handla annorlunda.

Det andra kompatibilistiska frihetsbegreppet som Pink tar upp är Hobbes naturalistiska idé att frihet är detsamma som att obehindrat göra det man vill. Enligt Hobbes handlar vi fritt endast när vi utför så kallade frivilliga handlingar, det vill säga när vi gör något för att vi har en önskan om att göra det eller för att vi har fattat ett beslut om att göra det. Mot denna teori invänder Pink först genom att ge följande klassiska motexempel. En drogberoende person tar sin drog på grund av hon har en stark önskan att göra det och enligt Hobbes teori handlar hon därmed fritt. Men Pink menar att vårt sunda förnuft säger att en sådan handling inte är fri eftersom den är orsakad av ett begär som ligger utanför personens kontroll. Vidare hävdar Pink att Hobbes idé även står i strid med den ”allmänna uppfattningen” att människor som inte är drogberoende ofta fattar fria beslut (s. 86). Enligt Hobbes teori är nämligen våra beslut aldrig någonsin fria eftersom ett beslut inte kan vara en frivillig handling i den mening av frivillighet som avses här. Vi kan ju inte i förväg besluta oss för att vi ska fatta ett specifikt beslut vid en senare tidpunkt.

Båda dessa invändningar är rimliga men vad Pink inte nämner är att det finns moderna kompatibilistiska teorier som undgår dem. En av de mest lovande är John Martin Fischers (1994) idé om frihet som går ut på att en agent handlar fritt om och endast om hon är mottaglig för påverkan av förnuftiga skäl. En drogberoende person är inte mottaglig för en sådan påverkan när hon tar sin drog och handlar därför inte fritt enligt Fischers teori. Fischers teori implicerar också att vi är fria när vi fattar beslut, om vi under själva beslutsfattandet är mottagliga för påverkan av förnuftiga skäl, och alltså lyckas Fischer till skillnad från Hobbes fånga in den allmänna uppfattningen även i det avseendet.

Pink skulle förmodligen inte acceptera Fischers teori just på grund av

att den är kompatibilistisk men frågan är hur hans argument skulle se ut. Pinks generella avfärdande av kompatibilism tycks i slutändan enbart vila på följande påstående: ”Vår naturliga föreställning om frihet är inkompatibilistisk” (s. 99). Det är emellertid tveksamt om det överhuvudtaget finns något gemensamt, enhetligt sunt förnuft med entydigt bestämda uppfattningar i den här frågan, vilket Pink verkar ta för givet. Och i den mån det finns en sådan allmän uppfattning är det oklart om den verkligen är inkompatibilistisk. Visserligen stämmer det nog att de flesta av oss hyser just de uppfattningar som Pink tillskriver vårt sunda förnuft i sitt avfärdande av Hobbes idé, men från detta följer inte att vi har en gemensam inkompatibilistisk föreställning om frihet. Dessutom finns det filosofer, till exempel John Mackie (1977), som i likhet med Pink anser att de flesta människor av naturen är inkompatibilister, men som ifrågasätter bevisvärdet av detta. Mackie menar att våra inkompatibilistiska idéer om frihet har sin grund i felaktiga idéer om moral och ansvar och att en sådan frihet vid närmare eftertanke ter sig omöjlig.

Pink hävdar att anledningen till att vissa filosofer är kompatibilister är just att de anser att det är svårt att begripliggöra inkompatibilistisk frihet. Men Pink anser att han kan göra det med sin egen libertarianska teori.

3. LIBERTARIANISM

Pink beskriver anhängare av libertarianism som ”inkompatibilister som anser att vi verkligen är fria” (s. 22). Detta är också vad man brukar avse med termen libertarian i den moderna debatten om fri vilja. Många libertarianer är dock med rätta mer modesta, eftersom de är medvetna om att frågan huruvida det råder determinism inte är avgjord. Det främsta målet för dem är att visa att fri vilja är möjlig, om vårt handlande inte är kausalt determinerat. Pink tycks dock inte höra till denna modesta skara. Inledningsvis skriver han visserligen att vi i dag inte vet om determinismen är sann, men senare antyder han att kausal determinering av mänskliga handlingar inte är ”ett seriöst alternativ” (s. 25). Tron på att vårt handlande är fullständigt determinerat förblir enligt Pink ”en gissning eller spekulaton, som än så länge inte ens är sannolik, än mindre bevisad” (ibid). Här undrar man emellertid vad som ligger till grund för denna sannolikhetsbedömning. Pink hänvisar till att förutsägelser om vårt handlande ofta är osäkra, men att tro att detta faktum utgör evidens som talar mot determinismen är ett misstag. Även i slutet av boken när Pink anser sig ha visat att libertariansk frihet är möjlig argumenterar han indirekt för att determinismen är falsk genom att hävda att det finns evidens som talar för att vi faktiskt är fria – nämligen vår starka upplevelse av att vi ibland har just den kontroll som enligt Pink utgör libertariansk

frihet. Men i den mån vi överhuvudtaget har sådana upplevelser är det tveksamt om det utgör goda skäl att tro att vår värld är beskaffad på det sätt som vi upplever den.

I den del av boken där Pink försöker visa att libertariansk frihet är möjlig utarbetar han sin egen teori mot bakgrund av de två invändningar som brukar riktas mot libertarianism och som båda går ut på att libertarianska idéer om frihet är inkohärenta. Den ena invändningen är att libertarianska idéer om frihet strider mot vår traditionella idé om vad en handling är, och om vi inte kan utöva friheten genom vårt handlande, så är det inte en korrekt idé om frihet. Den andra invändningen är att avsaknad av kausal determinism tycks innebära att det är slumpen som avgör om vi utför en viss handling eller inte, vilket utesluter att vi har kontroll.

Som lösning på det förstnämnda problemet föreslår Pink att vi överger den traditionella handlingsteorin, som ursprungligen kommer från Hobbes och som säger att det vi gör räknas som handlingar endast om det är orsakat av våra önsknings. Pink medger att en äkta handling måste ha ett syfte, men han hävdar att detta syfte inte behöver komma från en tidigare önskan utan att det kan komma inifrån handlingen själv. När vi fattar ett beslut, utan att det orsakas av tidigare omständigheter, kommer beslutets mål enligt Pink från "ett objekt som beslutet har som motiv av egen rätt – från det som beslutet är ett beslut att göra" (s. 115). Ett sådant beslut om att exempelvis ta en promenad räknas enligt Pinks nya handlingsteori som en avsiktlig handling om beslutet "sker som ett speciellt och distinkt praktiskt utövande av vår förmåga att använda förnuftet" (s. 116). Och Pink menar att det är från sådana beslut som vår frihet härstammar. Det är emellertid tveksamt om denna handlingsteori håller. För att något ska räknas som en handling krävs att vi kan ge en förklaring till varför agenten gjorde det hon gjorde. Pink skulle förklara ett icke orsakat, fritt beslut genom att hänvisa till avsikten eller målet med beslutet. Avsikten med mitt beslut att ta en promenad är att uppfylla en önskan om att ta en promenad, men om varken denna önskan eller avsikten har någon del i ett orsakande av beslutet, så är det tveksamt om en sådan hänvisning verkligen ger en sann förklaring.

Problemet med att förklara fria handlingar uppkommer också i Pinks försök till lösning av den andra invändningen mot libertariansk frihet, problemet med slumpmässighet. Pinks lösning består i att han hävdar att det finns ett tredje alternativ till kausal determinering och slumpmässighet, nämligen att en handling är kausalt obestämd och det är vi som kontrollerar huruvida den inträffar eller inte. Frihet är alltså enligt Pink inte en kausal kraft, utan en slags kontroll som vi utövar när vi fattar beslut. Det man vill veta här är emellertid vad denna kontroll är för något och vad utövandet av den innebär. Men Pink menar att frihet är en kraft

som inte kan förklaras i termer av något annat. Dock får vi enligt Pink kunskap om den genom våra upplevelser.

I vissa avseenden liknar Pinks teori om frihet den medeltida synen som han avfärdar i kapitel 2 och det verkar faktiskt som att den kritik som Pink där riktar mot de medeltida idéerna även drabbar hans egen teori. Bland annat invänder Pink mot att den medeltida teorin innebär att frihet bara kan utövas genom vårt beslutsfattande. Detta strider enligt Pink mot vår uppfattning att vi även utövar vår frihet direkt i många av de frivilliga handlingar som vi utför. Men även Pinks teori innebär att det är i våra beslut som friheten uppstår, och frivilliga handlingar tycks vara fria enbart i kraft av att de är följer av fria beslut. Pink invänder också mot den medeltida synen på våra fria beslut som något immateriellt. Pink menar att vi numera vet mer om hjärnans funktioner och att det därför är rimligt att anta att vår beslutsfattande förmåga på något sätt förkroppsligas i hjärnan. Men med Pinks egen teori kan vi ju faktiskt inte förklara friheten i termer av hjärnans funktioner, och därför tycks Pinks frihet också vara något immateriellt eller i alla fall något mystiskt som inte kan förklaras.

4. ÖVERSÄTTNINGEN

Om man trots ovan nämnda innehållsmässiga brister är nyfiken på Pinks bok bör man definitivt välja att läsa originalutgåvan på engelska. Översättningen till svenska är mycket slarvigt gjord och så full av felaktigheter att texten bitvis blir obegriplig. För att kunna göra en rättvis bedömning av innehållet har jag därför varit tvungen att läsa originalutgåvan parallellt.

Till att börja med förekommer en mängd förvirrande slarvfel, som när "compatibilist" (2004, s. 48) blir "inkompatibilisten" (2010, s. 63) och "fallible" (2004, s. 122) översätts med "ofelbart" (2010, s. 148). Listan över ord och termer som givits en olämplig översättning kan också göras lång, som när "intelligible actions" (2004, s. 90) översätts med "intelligent handling" (2010, s. 110) i stället för det mer lämpliga "begripliga handlingar".

Även översättningen av viktiga termer som "frihet" är anmärkningsvärt vårdslös. Pink gör från början en tydlig distinktion mellan "frihet" och "vilja" och därför reagerar man när följande formulering dyker upp i beskrivningen av "frihet": "Filosoferna uttrycker det som att man handlar av egen fri vilja" (2010, s. 11). En titt i originalet, "You are, as philosophers put it, a *free agent*" (2004, s. 3), visar emellertid att det är översättaren som blandar ihop begreppen. Dessvärre är detta långt ifrån en engångsföreteelse. I kapitel 3 använder Pink genomgående termen "freedom", men i översättningen står det ibland "frihet" och ibland "fri vilja" helt godtyckligt om vartannat. Detta är allvarligt inte bara för att det är förvirrande, utan också för att det ger läsaren av den svenska utgå-

van ett felaktigt intryck av att det är originalförfattaren som inte förmår att hålla isär begreppen.

Ofta stöter man också på hela meningar som är svåra att förstå av andra skäl. Ibland är det en syftning som har hamnat fel och andra gånger har översättaren helt enkelt lagt till eller hoppat över ord. Ett av många exempel på när viktiga betydelsebärande delar har utelämnats är då "a prior decision *to decide to raise my hand*" (2004, s. 60–1, min kurs.) översätts med "ett tidigare fattat beslut att lyfta min hand" (2010, s. 77). Att utelämna att det är frågan om ett tidigare fattat beslut *om att besluta mig för* att lyfta min hand gör det hela obegripligt eftersom det just handlar om att man inte kan besluta sig för att fatta ett specifikt beslut.

Vid en noggrann jämförelse visar det sig att det på nästan varje sida i *Kort om fri vilja* finns meningar som inte korrekt återger innebörden av motsvarande mening i originaltexten. Resultatet är att den svenska texten genomgående är svårbegriplig och ibland osammanhängande på ett sätt som den engelska originalutgåvan trots allt inte är.

5. REKOMMENDATIONER

Någon bra introduktionsbok om fri vilja finns tyvärr inte idag, varken på svenska eller på engelska. Det bästa sättet att läsa in sig på ämnet är därför att ta del av några av de texter som finns på encyklopedier på Internet. Kevin Timpes text om fri vilja på *Internet Encyclopedia of Philosophy* är lättillgänglig för den som inte har läst så mycket filosofi. För den som är nyfiken på andra libertarianska teorier än Pinks är Randolph Clarkes artikel på *Stanford Encyclopedia of Philosophy (SEP)* den bästa introduktionen. Den kräver dock lite mer av läsaren, men det beror på att libertarianska idéer är ganska invecklade. Slutligen vill jag rekommendera Michael McKennas utmärkta artikel om kompatibilism på *SEP*. McKennas text kräver inte några omfattande förkunskaper och innehåller den redogörelse för moderna kompatibilistiska teorier som saknas hos Pink.

MARIA SVEDBERG

LITTERATUR

- Clarke, Randolph. 2008. "Incompatibilist (Nondeterministic) Theories of Free Will". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/incompatibilism-theories/>.
- Fischer, John Martin. 1994. *The Metaphysics of Free Will: An Essay on Control*. Oxford: Blackwell.
- Frankfurt, Harry. 1969. "Alternate Possibilities and Moral Responsibility". *Journal of Philosophy* 66, nr 23, s. 829–39.
- Lewis, David. 1981. "Are We Free to Break the Laws?" *Theoria* 47, s. 113–21. Även i *Filosofin genom tiderna: 1900-talet; Efter 1950*, red. K. Marc-Wogau, L. Bergström och S. Carlshamre, s. 390–98. Stockholm: Thales, 2000.

- Mackie, John L. 1977. *Ethics: Inventing Right and Wrong*. Harmondsworth: Penguin.
- McKenna, Michael. 2009. "Compatibilism". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/archives/win2009/entries/compatibilism/>.
- Pereboom, Derk. 2001. *Living Without Free Will*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pink, Thomas. 2004. *Free Will: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Timpe, Kevin. 2006. "Free Will". *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/freewill/>.
- van Inwagen, Peter. 1983. *An Essay on Free Will*. Oxford: Clarendon Press.

Matchen som aldrig ägde rum

Kutte Jönsson

Ica bokförlag 2010. 271 sidor ISBN 978-91-534-3445-0

Ständigt matas vi med påståendet att elitidrotten fyller en viktig roll i samhället då idrottarna är viktiga förebilder för ungdomen. Idrotten påstås bidra till de ungas utveckling till ansvarsfulla människor genom att den lär dem att älska fair play och hata fusk samtidigt som den motverkar rasism och leder till en anda av allmän förbrödning. Denna glorifierade bild av idrott, där utövarna ses som "hjältar", ifrågasätts av Kutte Jönsson i essäsamlingen *Matchen som aldrig ägde rum*. Denna bok består av tio kapitel och granskar de etiska aspekterna av bl.a. huliganism, sexism inom idrotten, djuridrott och idrottsnationalism. Boken har fått sitt namn från det idrottsliga justitiemord som drabbade brottaren Ara Abrahamian i semifinalen i 84-kilosklassen vid OS i Peking 2008. I denna match blev Abrahamian bestulen på segern efter att korrumperade domare på ett kriminellt sätt brutit mot brottningsens regelverk och tilldelat motståndaren segern. Och då ett nödvändigt villkor för att en idrottstävling skall ha gått av stapeln är att den utförts i enlighet med regelboken så, menar Jönsson, kan man med fog hävda att denna match aldrig ägt rum! Nedan följer en redogörelse för Jönssons syn på fair play och doping inom idrotten.

FAIR PLAY INOM IDROTTE

För att en idrottstävling skall kunna sägas vara rättvis krävs enbart att den har utförts i enlighet med sitt regelverk. Det är dock inte lika lätt att avgöra vad som menas med "fair play". Enligt Kutte Jönsson är den vardagliga betydelsen av fair play som säger att idrottarna ska vara justa och respektera motståndarna alltför trivial. Kravet på fair play kan nämligen